

ZNAČAJKE BIBLIJSKOG HEBREJSKOG JEZIKA U ODNOSU NA
SPOZNAJU I INTERPRETACIJU¹

Adalbert REBIĆ, Zagreb

Sažetak

Hebrejski je jezik jedan od najstarijih jezika svijeta koji se još danas govori. U stvari to je jezik kojim su već u 4. tisućljeću pr. Kr. govorili Feničani i Kanaanci. Taj su jezik u 12. st. pr. Kr. preuzeli od Kanaanaca Hebreji. Spada u semitske jezike, koji su se prostirali od Perzijskog zaljeva do sjeveroistočne Afrike. Poput drugih semitskih jezika i hebrejski je imao vlastito pismo, Aramejsko kvadratno pismo, koje Hebreji još uvijek rabe. Hebrejski se čita s desna na lijevo i pišu se samo suglasnici, bez samoglasnika. Gotovo sve riječi imaju tri slova (korijen) od kojih se onda, kao od neke »sirovine«, pomoću prefiksa i sufiksa i promijenjenih samoglasnika grade nove riječi. Tako dobivaju bezbroj novih riječi s novim značenjima.

Hebrejski je kao komunikacijsko i interpretativno sredstvo u usporedbi s drugim jezicima osebujan jezik. On odražava sasvim poseban način razmišljanja i govora koji ne poznaje ni apstrakciju ni spekulaciju; nema apstraktnih pojmova pa zato ostaje kod konkretnih činjenica i individualnih podataka. Ne poznaje ni diskurzivno ni silogističko razmišljanje kao npr. grčko razmišljanje. Zato poseže za slikama, simbolima i mitovima. Umjesto filozofskog načina razmišljanja i izražavanja prevladava mitsko razmišljanje i mitski način govora.

U ovom kontekstu valja posebno spomenuti *etiologiju*. Kad Biblija opisuje povijest nekog prošlog događaja za koji nema podataka, opisuje ga pomoću događaja iz sadašnjosti koje prebacuje u prošlost i u njima onda vidi uzroke (grč. *aithia*) sadašnjeg stanja. Takve etiologije susrećemo osobito u opisima stvaranja svijeta i prvotnog stanja prvih ljudi odnosno njihova grijeha (tipičan primjer u Post 3,14-19). Grijeh prvih ljudi opisuje se elementima uzetim iz kanaanskog kulta plodnosti (zmijsa, sveto drvo). Tako je povijest sasvim u službi teologije pa se o biblijskoj povijesti s potpunim pravom govori kao o spasenjskoj povijesti. Povijest je za biblijske pisce očitovanje (objava) i tumačenje veličanstvenih djela Božjih.

U hebrejskoj biblijskoj književnosti rijetko susrećemo *sintezu*. I to je odraz hebrejskog načina izražavanja, odnosno sintakse hebrejskog jezika. Kao što je rečenica u hebrejskosm oblikovana linearno, pomoću veznika »i«, te nema podređenih rečenica, izraženih pomoću podređenih

¹ Ovaj članak posvećujem svim svojim studentima Katoličkog bogoslovnog fakulteta koje sam uvodio u tajne hebrejskog jezika kroz 35 godina (1968.–2003.). Članak je napisan kao predavanje održano na međunarodnom simpoziju Instituta za filozofiju s temom »Cognition and interpretation« (»Spoznaja i interpretacija«), Zagreb, 10.–11. listopada 2003.

veznika, tako je i pripovijedanje u Bibliji jednostavno nabranje događaja jednih za drugima. Sintezu mora stvoriti sam čitatelj.

Glagol u hebrejskom jeziku u odnosu na spoznaju i interpretaciju ima posebnu ulogu. On ima sedam oblika (ili konjugacija) kroz koje se može radnja izraziti, ali nema strogo određenih vremena: prošlost (perfekt, imperfekt, aorist), sadašnjost (prezent) i budućnost (futura). Hebrejski poznaje samo perfekt i imperfekt u značenju svršene (perfekt) ili nesvršene radnje (imperfekt). Vrijeme radnje određuje se iz konteksta, iz situacije ili iz tzv. vav conversivum. O tome ovisi i posebno shvaćanje povijesti: prošlost se tumači sadašnjošću a budućnost prošlošću i sadašnjošću (proroštva).

Semantika, značenje pojedinih riječi, u tom pogledu također ima posebno značenje. U ovom izlaganju posežem za nekim pretežito teološkim izrazima kao što su *dabar* (riječ), *šem* (ime), *Torah* (Zakon odnosno Nauk), *hesed* (ljubav), *'emet* (istina), *šalom* (mir) i *jada'* (znati)².

Ključne riječi: hebrejski jezik, hebrejska morfologija, hebrejska imenica, hebrejski glagol, hebrejski perfekt, hebrejski imperfekt, hebrejska sintaksa, *dabar*, *šem*, *Torah*, *hesed*, *'emet*, *šalom*, *jada'*.

Uvodne bilješke

Hebrejski je jezik jedan od najstarijih jezika; postoji već preko tri tisuće godina bilo kao govorni jezik bilo kao jezik sakralne i profane židovske književnosti. Spada među stare semitske jezike koji su bili u uporabi već u 4. tisućljeću pr. Kr.³ te ima vrlo uzbudljivu i bogatu prošlost.

Temelj je svih semitskih jezika *akadski jezik* odnosno *asirsko-babilonski* koji je bio službeni jezik Asirskog (asirski akadski) i Babilonskog carstva (babilonski akadski) od 2800. do 500. pr. Kr. kada ga je iz uporabe istisnuo srodni mu *aramejski jezik*. Na akademskom su jeziku klinovim pismom napisana brojna književna djela, pronađena tijekom posljednja dva stoljeća u Mezopotamiji i Palestini odnosno Izraelu (od 1844. do danas), kao ep o stvaranju svijeta, bogova i ljudi zvan *Enuma eliš*, ep o *Gilgamešu* (opći potop), ep *Attrahasis* (tema života, besmrtnosti), *Ziu-sudra* i mnogi drugi.

Hebrejski je jezik *jezik* hebrejskog (židovskog, izraelskog) naroda, posvjedočen u vjerskim spisima Staroga zavjeta (IX. do II. st. pr. Kr.), u spisima učениh rabina kao što su Mišna, Midraši, Talmud (I. do V. st. po Kr.), srednjovjeka

² Kad se hebrejska slova b, g, d, k, p, t (begadkefat) nalaze u sredini riječi između samoglasnika i na kraju riječi, izgovaraju se mekano, aspirirano kao v, gh, dh (kao engl. that), kh (oštri h), f, th (kao engl. thank). To imajte na pameti dok u ovom napisu čitate hebrejske riječi.

³ Kanaanski jezik spada u stariju semitsku skupinu jezika, za razliku od arapskoga koji spada u mlađu skupinu semitskih jezika, te je skoro posve istovjetan s kanaanskim jezikom koji su govorili stanovnici Kanaana (danas Izrael odnosno Palestina) a koji su po useljenju u Kanaan sinovi Izraelovi preuzeli od prastanovnika zemlje. Usp. A. REBIĆ, *Slovnica hebrejskog jezika s čitankom*, Zagreb, 1997.³, str. 13-14.

kovnih židovskih djela kao što su *kabala* (Zohar) i opet je zaživio u suvremenoj židovskoj (izraelskoj) literaturi (XIX. i XX. st.)⁴. Zove se hebrejski jer su se njime služili Hebreji od useljenja u Kanaan u XIII. st. pr. Kr. pa sve do danas⁵. Međutim, nisu Hebreji stvorili taj jezik, nego je on već prije useljenja Izraelovih plemena u Kanaan postojao i njime su govorili prastanovnici te zemlje već od 4. tisućljeća pr. Kr. I stoga se on i u Bibliji zove »kanaanski jezik« (hebr. *sefat kena'an*; Iz 19,18)⁶. Naziv »hebrejski« prvi puta se pojavljuje u Mišni (I. st. po Kr.) gdje se on zove *lašon 'ibrit*. U 2 Kr 18,26.28 (usp. Iz 35,11.13) i u Neh 13,24 zove se on »jezik Judejaca« (hebr. *lašon Jehudim*), a u kasnijoj hebrejskoj književnosti redovito se nazivao »svetim jezikom« (hebr. *lešon haqodeš*) za razliku od »profanoga jezika« to jest aramejskog, koji je istisnuo hebrejski iz uporabe i postao govornim jezikom Hebreja poslije njihova povratka iz babilonskog sužanjstva (6. st. pr. Kr.)⁷ pa sve do bizantskog vremena (IV. st. po Kr.) kad je i među Židovima počeo prevladavati grčki.

Značajke hebrejskog jezika

Hebrejski jezik kao i mnogi drugi semitski jezici ima nekoliko značajki po kojima se uvelike razlikuje od grčkog, latinskog i suvremenih jezika. Hebrejski se služi posebnim pismom *aramejskim* ili *kvadratnim pismom*, koje se razvilo iz feničkog pisma (XIV. st. pr. Kr.). Njime se Židovi služe još i danas. Židovi su ga

⁴ H. BAUER – P. LEANDER, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache*, Hildesheim, 1965., str. 12-55.

⁵ Hebrejski jezik je zapravo ostao ne samo jezik pisanih djela nego i jezik usmene komunikacije, i onda kad je u narodu posve zamro, potisnuo ga je naime aramejski (potkraj Staroga zavjeta). Učeni rabini vazda su među sobom govorili hebrejskim jezikom (onim kojim je napisana Mišna). Sličan je to slučaj kao s latinskim jezikom u Katoličkoj crkvi u kojoj je latinski bio stoljećima ne samo pisani nego i govorni jezik teologa i crkvene administracije.

⁶ Prema egipatskim dokumentima već su u 4. tisućljeću u Palestini živjeli Semiti (egipatski ih dokumenti nazivaju 'Amu). Prema tomu kanaanski jezik bi bio najstariji zapadni semitski jezik, istovremeno s akadskim jezikom (istočnim semitskim jezikom), majkom svih semitskih jezika. S kanaanskim jezikom veoma su srodni ostali zapadni semitski jezici kao što su fenički, moapski, ugaritski i drugi semitski jezici kojima su se služili narodi na području uz Sredozemno more od Fenicije do Egipta. U pismima pronađenima u Tell el Amarna (XIV. st. pr. Kr.) susreću se mnoga predizraelska imena koja su sasvim srodna s imenima što se pojavljuju u Bibliji. Usp. E. MEYER, *Geschichte des Altertums*, I, 2 (1913³), str. 379; R. KITTEL, *Geschichte des Volkes Israel*, Gotha, 1912.,² I, str. 22ss. H. Brunner – K. Flessel – F. Hiller (izdavači), *Lexikon – Alte Kulturen*, 2, Meyers Lexikonverlag, Mannheim, 1993., str. 411.

⁷ Prvi put se izraz *ἑβραϊστί* pojavljuje u proslavu Knjizi Sirahovoj (oko 180. pr. Kr.) koju Židovi ne priznaju kanonskim spisom. U novozavjetnim spisima susrećemo naziv *ἑβραϊστί*, ali označuje aramejski jezik, u vrijeme kad su nastajali novozavjetni spisi (51.–98. po Kr.). I Josip Flavije rabi naziv *γλωσσα των ἑβραίων* ali time misli na aramejski jezik.

preuzeli tek potkraj Staroga zavjeta, napustivši svoje starije pismo, zvano *pučko* ili *linearno feničko pismo* koje su do tada smatrali svojim »svetim pismom«.

Druga vrlo velika razlika u odnosu na latinski, grčki i suvremene jezike jest to što Hebreji pišu i čitaju *s desna na lijevo*, od zadnje stranice prema prvoj, te *pišu samo suglasnike*, bez *samoglasnika* (suglasničko pismo). Sve se riječi pretežito sastoje iz *tri suglasnika* – korijen riječi – od kojih se onda izvode riječi (izvedenice) s više suglasnika (prefiksi i sufiksi) i mijenjanjem samoglasnika po čemu onda riječ dobiva različita značenja. Trosuglasnička riječ – korijen – izražava samo *opću misao*⁸, a dodani prefiksi ili sufiksi i samoglasnici određuju značenje riječi. Korijen riječi je kao neka »materia prima«, sirovina, iz koje se može proizvesti mnogo različitih riječi s mnogo različitih značenja. To čini hebrejski jezik izvanredno elastičnim i sposobnim za izražavanje a i za stvaranje novih riječi, osobito u suvremenom hebrejskom jeziku koji je suočen s mnogim novim stvarnostima koje Biblija i Mišna još nisu poznavale⁹.

Svaki je jezik *komunikacija i interpretacija* ljudske misli da bi je drugi mogli *spoznati*. Hebrejski jezik u tom pogledu ima neke posebnosti. Hebrejski se način razmišljanja i izražavanja uvelike razlikuje od grčkog¹⁰ i latinskog i, daka-ko, od našeg suvremenog zapadno-europskog načina razmišljanja i izražavanja. Prvo, izraelska misao do susreta s helenističkom kulturom nije *apstraktna* ni *spekulativna*. Izraelac nije u starozavjetno doba bio sposoban spekulativno razmišljati niti apstrahirati, niti stvarati opće pojmove što je preduvjet za spekulativno razmišljanje (iznimka su spisi koji pokazuju dodirne točke s helenističkom kulturom, kao npr. Kohelet, Sirah i Knjiga Mudrosti). Nije poznao apstraktne pojmove pa je ostajao pri konkretnim pojmovima i pojedinim činjenicama. To se odražava osobito u starijim biblijskim tekstovima, napisanima prije povratka iz babilonskog sužanjstva (538. pr. Kr.). Kad je npr. govorio o *čovjeku* mislio je na nekog konkretnog čovjeka, na Adama, Abrahama, Davida. To se osobito vidi u opisu stvaranja ljudi. U biblijskom opisu stvaranja, prema hebrejskom izvorniku, Bog je nakon što je stvorio svijet stvorio čovjeka, odnosno ljude ili čovječanstvo

⁸ Tako skup slova *ktb* (כתב) znači ideju pisanja, a određeno značenje dobit će kad se ta riječ gradi s dodatcima i sa samoglasnicima: npr. *katab* (napisao je), *koteb* (pišući), *katub* (napisan), *katabnu* (pisali smo), *jiktob* (pisat će ili pisao je), *hiktib* (dao je pisati, diktirao je), *hitkateb* (dopisivati se), *ketabah* ili *miktah* (pismo) i tako dalje. Tako je skup slova כתב zapravo neke vrste piktografski znak koji čitatelj različito čita s novim i različitim značenjima.

⁹ Iz korijena biblijskog hebrejskog može se skovati riječ u suvremenom jeziku za svaki novi pojam. Tako npr. za hotel se u suvremenom hebrejskom kaže »malon«. Suvremena riječ »malon« skovana je pomoću prefiksa »ma« od glagola »lun« ili »lin« što znači prenočiti. »Malon« je, dakle, mjesto gdje se može prenočiti, a to je hotel.

¹⁰ Usp. C. TRESMONTANT, *Essai sur la pensée hébraïque*, Paris, 1953.; T. BOMAN, *Das hebräische Denken im Vergleich mit dem griechischen*, Göttingen, 1977.

(hebr. 'adam). Hebr. riječ 'adam ima kolektivno značenje (nema množinskog oblika), te se može prevesti na suvremeni jezik kao *ljudi*, *čovječanstvo*. Međutim, biblijski pisac ne misli općenito, na nekog apstraktnog *čovjeka*, nego na *konkretnog* čovjeka, pa će tako kasnija biblijska predaja prvog čovjeka, *ha 'adam* shvatiti kao vlastito ime *Adam*.

Hebreji nisu poznavali *diskurzivni* način razmišljanja i izražavanja kao Grci. Nisu se služili *silogističkim* zaključivanjem, nisu polazili od premisa (*maior*, *minor*) do zaključka (*conclusio*). Za njih je grčki silogistički način mišljenja bio nešto sasvim nepoznato. Zato su se služili *mitskim* načinom razmišljanja, osobito kad su razmišljali o pitanjima koja nadilaze osjećajni svijet i iskustva, kao što su nastanak svijeta, čovjeka, narav božanstva, odnos čovjeka prema božanstvu i prema prirodi, podrijetlo svijeta, društva, ustanova, smisao čovjekove opstojnosti ... Ta su pitanja Grci raspravljali diskurzivnim načinom koji ima svoje metode i načela. No, onaj tko taj način razmišljanja ne poznaje služi se jednako dobro *mitskim načinom razmišljanja i izražavanja*. Mit je zapravo *simbolski* način izražavanja kao što su to umjetnost, jezik i znanost. On je intuicija i na neki način čin vjere; on ima svoju logiku. On nastoji postaviti shvatljiv oblik za stvarnosti koje nadilaze ljudsko iskustvo.¹¹ Misao o Bogu, čovjeku i svijetu u kojem živimo možemo izraziti mitskim, filozofskim i teološkim načinom govora. Možemo o Bogu govoriti i pjesnički, možemo ga izraziti u slikama, kipovima, simbolima, pa i u glazbi ... Svaki je od tih načina izražavanja valjan, ali se jedan od drugoga razlikuju i vremenski su se u povijesti pojavljivali jedan poslije drugoga. Mitski način razmišljanja i govora jednostavno je jedna od etapa razvoja ljudskog izražavanja. I nije zapravo nikad posve nestao iz povijesti ljudskog razmišljanja¹². U Hebrejskoj Bibliji susrećemo mitski govor na mnogim mjestima, od Knjige Postanka do Knjige Otkrivenja, od opisa stvaranja svijeta do prikazivanja Božjeg svijeta (»nebo« kao simbol Boga i Božjeg svijeta, »kraljevstvo Božje« kao izraz za novi svijet, Božji svijet, u kojem su svi ljudi braća, jer su sinovi i kćeri jednog Boga).

Kao što se biblijski pisci služe mitskim elementima kad govore o stvarnostima koje nadilaze njihovo iskustvo, tako se isto služe i *etiološkim* načinom govora i pisanja kad govore ili pišu o događajima prošlosti o kojima nemaju posebna saznanja pa ih prikazuju fiktivno u svjetlu svojih prilika koje prebacuju u davnu prošlost u kojoj vide uzroke sadašnjeg stanja ili naprosto na temelju sadašnje situacije opisuju i osvjetljuju prošlost (npr. prošlost izraelskog i edomskog naro-

¹¹ E. CASSIRER, *Language and Myth*, New York, 1946; A. REBIĆ, *Središnje teme*, Zagreb, 1996., str. 13-15.

¹² Još i danas se služimo mitskim načinom govora kad kažemo djevojci »Sunce moje...« Djevojka nije sunce i jest »sunce«, ona naime jest mladiću ono što mu znači sunce.

da opisuju iz pojedinačne sudbine njihovih rodozačetnika: Jakob-Izrael rodozačetnik Izraelaca a Ezav rodozačetnik Edomaca). Sudbinu sveukupnog čovječanstva, sudbinu grijeha, boli, trpljenja, nevolja i, konačno, smrti biblijski pisac tumači iz grijeha prvih ljudi a taj grijeh opet opisuje u svjetlu kanaanskog kulta kakav se obavljao u vrijeme od 10. do 8. st. pr. Kr. kad je biblijski pisac teolog pisao povijest spasenja čovječanstva. Tu je povijest u funkciji teologije: Božji odnos prema ljudima, odnos ljudi prema Bogu, Božju objavu biblijski pisci opisuju kao povijesno zbivanje, a ne kao neko *umovanje* (lat. *speculatio*). Povijest je prema njima navještaj, očitovanje Božjih djela. Zato s pravom biblijsku povijest nazivamo *spasenjska povijest* ili *povijest spasenja*. To ne znači da njegovi izvještaji nisu povijesni, ali je njegovo zanimanje za povijest na drugom mjestu. Ponekad mnogo povijesne građe stoji u pozadini biblijskih teoloških opisa. No to moramo znati iščitati. Pa i opisi djetinjstva Isusova u Novom su zavjetu predstavljani kao povijest; oni nisu povijest u smislu suvremenog pojma povijesti. To su zapravo teološka razmatranja o Isusu na temelju nekih starozavjetnih događaja i proroštava (Mojsije, sinovi Izraelovi u Egiptu, bijeg iz Egipta, Izaijina, Mihejina proroštva o Mesiji). Takav način izlaganja teološkog značenja nekih osoba, događaja i situacija zovemo *midraš*; i bio je vrlo čest u intertestamentarnoj književnosti. Iz takvih izvještaja treba najprije iščitati teološko značenje dotične osobe koju se opisuje ili događaja koji se prikazuje, a tek onda posegnuti za povijesnom pozadinom ako je nju uopće moguće rekonstruirati kao povijest.

Isto tako biblijski ljudi nisu imali smisla za stvaranje *sinteze*. Mislili su i govorili u dijelovima pa mi moramo te dijelove spajati i tako stvarati sintezu. Kao što im rečenica nije bila podređena uzročnim, vremenskim, posljedičnim, načinским veznicima – koje uostalom uopće nisu ni poznavali – nego je bila sastavljena od niza iskaza međusobno povezanih sastavnim veznikom »i« (va-, grč. και) koji je poprimao značenje drugih veznika, tako je i njihov govor bio nanizavanje činjenica, često puta isprekidano novim spoznajama ili tumačenjima tih spoznaja, koje moramo pažljivo iščitati i povezivati u sintezu.

Zatim, mislili su i govorili u *slikama* i *prispodobama*. Slike i prispodobe (*mešalim*) zamijenile su im opće i apstraktne pojmove. Tako, i novozavjetni pisci rabe mnoštvo slika i prispodobi, osobito u evanđeljima. Međutim, te slike i prispodobe imaju stanovitu poruku koju treba iz njih izvući. Treba se uživjeti u taj misaoni svijet hebrejskog čovjeka¹³.

¹³ A. REBIĆ, *Središnje teme*, Zagreb, 1996., str. 12-15.

Morfologija hebrejskog jezika

Morfologija hebrejskog jezika ima dosta razlika u odnosu na suvremene jezike. Ona je vrlo jednostavna, odraz je izvornosti, odnosno vremenske starosti hebrejskog jezika, pa nam stoga često stvara poteškoće u komunikaciji i interpretaciji, u razumijevanju osobito starijih hebrejskih tekstova.

1. *Član* je jedan i to *određeni* član za sve imenice (i muškog i ženskog roda, za jedninu i množinu) i glasi *ha* te se piše *zajedno* s imenicom¹⁴. Neodređenost imenice prepoznaje se u izostavljanju člana. To pojednostavljenje predstavlja, koji puta, poteškoću u govoru u prepoznavanju rodova, ipak najčešće olakšava komunikaciju (kao što je to slučaj u engleskom jeziku za razliku od njemačkog ili romanskih jezika). U hebrejskom član se pojavljuje i s pridjevima pa i sa zamjenicama (rjeđe)¹⁵.

2. *Imenica*. Nastavak za *množinu* imenica i pridjeva vrlo je jednostavan: sve imenice (kao i svi pridjevi) muškoga roda dobivaju u množini nastavak *-im*, a sve imenice ženskoga roda pretvaraju svoj jedninski nastavak ženskoga roda *-ah*¹⁶ u *-ôt*. Ta jednostavnost snažno olakšava izražavanje a ne predstavlja nikakvu poteškoću u komunikaciji i interpretaciji. U tom je pogledu hebrejski nalik na *esperantski* jezik. Uopće, hebrejski je jezik vrlo strukturiran, nešto poput matematike ili geometrije. Ta stukturiranost i geometričnost primjećuje se u govoru što djeluje vrlo ugodno, a nikako dosadno. Na temelju toga je *kabala* razvila teološku interpretaciju jezika.

Posebna je značajka hebrejskog jezika uporaba *konstruiranog genitiva* (lat. *status constructus*)¹⁷. Genitiv se gradi (konstruira) pomoću dvije riječi od kojih je jedna u nominativu a druga u genitivu, a sva se promjena događa, začudo, na imenici koja je u nominativu (*nomen regens*): izostavlja se član, skraćuju vokali, naglasak prelazi na drugu riječ (genitivnu), nastavak ženskoga roda *-ah* mijenja se u *-at*, nastavci za množinu m. roda (*-im*) i duala (*-ajim*) mijenjaju se u *-ej*.¹⁸ Među-

¹⁴ Slično kao u engleskom jeziku *the*. Ta jednostavnost može biti, s jedne strane izraz starosti jezika a s druge i posljedica učestale uporabe jezika kao komunikacije.

¹⁵ Kad se zamjenica za 3. l. m. roda *hu* ' spoji s članom, dobiva značenje *pokazne* zamjenice: npr. *bajjom hahu* ' znači »u dan onaj«.

¹⁶ Slovo »h« na kraju imenica ženskoga roda ne čuje se, nego produžuje vokal »a« ispred sebe.

¹⁷ To je, izgleda, značajka starijeg sloja semitskih jezika, dok mlađi semitski jezici među koje spadaju akadski i arapski rabili su tri oblika imenice za tri padeža: *malku* (nominativ), *malki* (kosi padež, genitiv i dativ) i *malka* (direktni padež, akuzativ). Arapski: *radžulu* (čovjek), *radžuli* (gen. čovjeka, dat. čovjeku), *radžula* (akuz. čovjeka). U hebrejskom se taj stari oblik deklinacije sačuvao još samo u nekih riječi kao *'arca* (na zemlju), *jama* (prema moru), *'ira* (u grad), *bajta* (u kući ili u kuću) te označuje smjer kretanja.

¹⁸ Primjeri: *ha-torah* (zakon), *ha-melek* (kralj), gen. *torat-ha-melek* (kraljev zakon).

tim, već potkraj SZ a osobito u Mišni pojavljuje se za genitiv prijedlog *šel*¹⁹ što doslovno znači *onaj koji (pripada) nekome*, nastao je spajanjem *še*²⁰ s *prijedlogom le* koji pako služi za označavanje dativa (koji puta i genitiva). Akuzativ se obilježuje pomoću prijedloga *'et*.

Ovo što sam protumačio u odnosu na imenicu može se nekome pričiniti suvišnim, no to uvelike služi i spoznaji i interpretaciji među sugovornicima.

3. *Zamjenica*. Veća je razlika u hebrejskome u odnosu na suvremene jezike u uporabi *zamjenice*. Hebrejski razlikuje tri načina uporabe zamjenice: samostalna zamjenica (*'ani*: ja), zamjenica spojena s imenicom (*'abi*: moj otac, ili *beni*: moj sin) i spojena s glagolom kao objekt (*qatal-ni*: ubio me). Zamjenica spojena s imenicom u 1. licu pojavljuje se u obliku nastavka *-i* (ostatak od *'ani*), spojena s glagolom pojavljuje se u obliku nastavka *-ni* (mene). I u ovom je slučaju kasniji razvoj hebrejskog, već u Mišni a gotovo sasvim u suvremenom hebrejskom istisnuo te nastavke i opet rabi složeni oblik od relativne zamjenice *še* spojene s dodacima osobnih zamjenica²¹.

4. *Glagol*. Još je veća razlika u interpretaciji misli u uporabi *glagola*. Prvo, što je vrlo značajno za semitske jezike, hebrejski može izraziti značenje radnje kroz sedam oblika glagola od kojih su zapravo najizrazitija četiri oblika²². Ti oblici služe za označavanje radnje: tako glagol u *kalu* (znači: lagan; osnovni je oblik glagola) ima svoje osnovno značenje, bez kvalifikacije (npr. *katab*: napisao je), u *pi''elu* dobiva pojačano (intenzivno) i ponavljano (iterativno) značenje (npr. *kitteb*: naporno je pisao i pisao bez kraj i konca), u *hif'ilu* uzročno značenje (npr. *hiktib*: dao je pisati, diktirao je), a u *hitpa''elu* recipročno i povratno značenje (npr. *hitkatteb*: dopisivao se s nekim, ili *hithalak*: šetao se, od glagola u *kalu halak*: išao je, hodao je). Ostali oblici (*nif'al*, *pu''al* i *hof'al*) imaju pasivno značenje dotičnih oblika.

Ovi glagolski oblici pružaju Hebrejima neizmjerne mogućnosti izražavanja načina radnje, te osobito omogućuje u stvaranju novih glagolskih značenja u su-

¹⁹ Slično kao u engleskome jeziku *of* ili u francuskom *de*. M. H. SEGEL, *A Grammar of Mishnaic Hebrew*, 1927.

²⁰ *Še* (u aramejskom i akadskom *de*, *da*) skraćeni je oblik koji se pojavljuje tek u kasnijem hebrejskom (osobito mišničkom) umjesto starijeg oblika (u biblijskim tekstovima skoro 99%) *'ašer* (koji, -a, -e, -i).

²¹ *Šli* (moj), *šelkha* (tvoj), *šlekh* (tvoja), *šlo* (njegova), *šlah* (njezin) itd. Suvremeni hebrejski u jednostavnim frazama još rabi izravno spajanje imenice s nastavcima; primjer: Kako si? *Mah šlomkha?* to jest, Kakav je tvoj mir (*šalom*)? Neće reći: *Mah šalom šelkha?*

²² Drugi semitski jezici znaju za daleko više takvih glagolskih oblika ili konjugacija: arapski čak više od petnaest oblika a akadski i više. U hebrejskom su sačuvani *kal*, *nif'al*, *pi''el*, *pu''al*, *hif'il*, *hof'al*, *hitpa''el*, odnosno *katab*, *niktab*, *kitteb*, *kuttat*, *hiktib*, *hoktab*, *hitkatteb*.

vremenom hebrejskom jeziku. Oni od osnovnog glagolskog oblika mogu stvoriti sve željene načine radnje.

Posebna su značajka hebrejskog jezika *glagolska vremena* odnosno u izražavanje vremena i trajanja radnje. To je ujedno i najveća razlika između hebrejskog i suvremenih jezika. Klasični (biblijski) hebrejski nije poznavao vremena kao što ih mi poznajemo: prezent, aorist, imperfekt, perfekt, futur ... On je rabio samo dva načina kojima je izražavao vrijeme i trajnost radnje, a to su *perfekt* (kao svršena radnja) i *imperfekt*²³ (kao nesvršena radnja). Ni perfekt ne odgovara sasvim našem perfektu, prošlom vremenu, još manje hebrejski imperfekt odgovara našem imperfektu. Perfekt znači radnju koja je u prošlosti započela i u prošlosti je dovršena (primjer *katabti*: napisao sam). Imperfekt pak znači radnju koja je u prošlosti započela (ili će započeti tek u budućnosti), ali još nije svršena. Primjer: *jiktob* (arap. *jaktub*) počeo je pisati, piše i napisat će. Značenje tog oblika prevodimo najčešće ravnajući se prema kontekstu rečenice, odnosno najčešće nam označuje vremensko značenje glagola uporaba veznika *va* ili *vav* (ו), tzv. *vav conversivum* ili *vav consecutivum*, te se rabi i za perfekt i za imperfekt. Taj *vav* zapravo daje pravo značenje glagolskom vremenu, tako da preokreće vremensko značenje radnje (zato se i zove *vav conversivum*), te se pojavljuje osobito u slijedu mnogih radnji izrečenih u jednoj rečenici, u jednom dahu (zato se zove i *vav consecutivum*). On se vrlo često rabi osobito u pripovjedalačkim tekstovima. Tek je u Mišni pod utjecajem aramejskog jezika, kasnije i grčkog, i hebrejski glagol počeo dobivati prošlo, sadašnje i buduće vrijeme.

Ovo je važno imati na umu, naime u skladu s time Hebreji i nisu imali osjećaj za vrijeme, prošlo-sadašnje-buduće. Oni su prošlost povezivali sa sadašnjosti i budućnosti. Odatle posebni sluh za proroštvo koje se odnosi i na prošlost i na budućnost. I prošlost i budućnost gleda se i tumači iz *sadašnjosti*.

Perfekt je po svome podrijetlu zapravo *nominalni* oblik glagola (slično kao infinitiv), jer je zapravo nastao od participalne imenice. Primjer: *qatal* znači *ubojica, ubiti, ubio*. Perfekt se pravi tako da se tom nominalnom obliku dodaju nastavci koji su zapravo ostatci osobnih zamjenica i kojima se određuje lice radnje. Primjer: *qatalta* znači »ti ubojica« ili »ti ubijanje« (*qatal-ata*), to jest ti si ubio²⁴. Odatle se vidi da glagol označuje zapravo *bezvremensku* ili *svevremensku* radnju, radnju koja je prvotno bila indiferentna u odnosu na vrijeme. Vrijeme se moralo odgonetnuti iz konteksta rečenice, iz situacije na koju se odnosi i iz odre-

²³ Neki umjesto izraza imperfekt radije rabe izraz aorist: H. BAUER – P. LEANDER, *Historische Grammatik*, str. 272-278. Usp. BAUER, *Die Tempora im Semitischen*. Međutim, ni jedan ni drugi izraz nije sasvim na mjestu, jer se tu ne radi ni o aoristu ni o imperfektu u smislu suvremenih jezika, nego o bezvremenskom obliku.

²⁴ Slično i u indoeuropskim jezicima. Usp. B. BRUGMANN, *Kurze vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen*, Straßburg, 1904., str. 491.

đenih priloga (jučer, danas, sutra, prije, poslije). Takav način izražavanja bio je vrlo slobodan, rastezljiv i teško ga je interpretirati. Čitajući biblijske tekstove moramo pažljivo paziti na kontekst; iz njega najčešće možemo zaključiti o kojem se vremenu radi, o prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti.

5. I po *konstrukciji rečenice* (sintaksa) hebrejski se jezik razlikuje od drugih jezika (osobito onih iz indoeuropske skupine). Hebrejski ne poznaje *podređenu rečenicu*, građenu pomoću veznika, nego linearnu rečenicu u kojoj su glagoli koji označuju radnju nanizani jedni za drugima i povezani pomoću veznika »i«, *vav perfekta* i *vav imperfekta*²⁵. Ako se rečenica sastoji od više glagola koji označuju prošlu svršenu radnju (perfekt), onda je samo prvi glagol u perfektu a svi ostali koji iza njega slijede su u *vav imperfektu*. Ako su pak u rečenici svi glagoli u imperfektu, odnosno u bezvremenskom ili svevremenskom obliku, onda je samo prvi glagol u imperfektu a svi ostali u *vav perfektu*.

Tako će npr. Hebrej podređenu rečenicu: *Govorio je, dok je pisao i dok se prisjećao* pretvoriti u rečenicu s nizom *Govorio je i pisao je i prisjećao se* (hebr. *dibber vajjiktob vajjzkker*). Samo je prvi glagol u perfektu a ostali su u imperfektu s *vav conversivum*. Ili rečenicu *Govorit će, dok će pisati i prisjećati se*, Hebrej će pretvoriti u *Govorit će i pisat će i prisjećat će se* (hebr. *jedabber vekatab vehizkkir*). Samo je prvi glagol u imperfektu a svi ostali u perfektu s *vav conversivum*. *Vav conversivum* se dosta lako prepoznaje.

6. *Semantika*

U hebrejskom jeziku riječi imaju vrlo široko i neodređeno značenje, koje treba odrediti iz konteksta i situacije na koju se riječi odnosi. To s jedne strane omogućuje vrlo opširnu informaciju, ali je s druge strane tu informaciju dosta teško točnije odrediti. U hebrejskom, kao i u svakom drugom jeziku, riječ izražava neku misao koju treba iz riječi iščitati, naći joj određeni smisao. Hebrejski je sačuvao netaknutim prvotni smisao svojih riječi koji se provlači kroz sve izvedenice kao neki skriveni pokretač²⁶. Kabalisti su znali otkrivati u riječima taj skriveni »pokretač« misli i izražavanja misli²⁷ pa razvijali teologiju riječi.

²⁵ Odatle u Bibliji toliko veznika »i« koji pokatkad djeluju dosadno. Međutim, oni imaju u hebrejskoj sintaksi onu funkciju koju u našim jezicima imaju sastavni, rastavni, vremenski, uzročni, posljedični veznici.

²⁶ Irit SLOMKA-SAGUY, *L'Hebreu miroir de l'être*, Pariz, 2001., str. 9.

²⁷ Pronalaziti u riječima skriveni smisao, pokretač novih misli i spoznaja, dužnost je egzegeta, tumača Svetoga pisma. Židovski mudraci kažu da svaka riječ u Tori (Bibliji) ima *sedamdeset i sedam* značenja. Najviše značenja dosad otkrio je *Rabi Ben Josef Akiba* (40.–134. po Kr.). A on ih je otkrio tek *sedam*, *sedamdeset* je značenja pojedinih riječi još skriveno i treba se nadati da će ih sljedeći naraštaji rabina, židovskih mudraca i egzegeta otkriti. To je zadaća egzegete kao znanosti koja otkriva i interpretira smisao pojedinih riječi, rečenica i odlomaka Biblije.

1. Riječ koja se vrlo često pojavljuje u Hebrejskoj Bibliji jest *dabar*²⁸ (דָּבָר). Ona ima više značenja: riječ, govor, vijest, obećanje, objava, slučaj, tužba, sudski postupak, događaj, stvar. Iz konteksta ćemo razlučiti koje značenje riječ *dabar* ima u određenom slučaju. Međutim, ono što je u kontekstu našeg izlaganja važnije jest to da je u Bibliji »riječ« znatno više nego puki jezični izričaj. Izraelac vidi u »riječi« ne samo sredstvo prenošenja misli nego nešto više, nešto dinamično i kreativno. I izvan hebrejskog mentalnog sklopa »riječ« se smatrala stvaralačkom silom koja dovodi čak i svijet u opstojnost (*stvara ga*). Snaga riječi najjasnije se pokazuje u svečanim izjavama kao što su blagoslovi i kletve, ugovori, obećanja i drugi postupci koji su bili namijenjeni utvrđivanju ljudskih odnosa. Kad je »riječ« jednom izgovorena, preko nje je prešla sva zbiljnost njezina sadržaja, npr. blagoslova ili prokletstva, koja više ne može biti opozvana. Izak može dati sinu Ezavu neki drugi, niži blagoslov, ali ne može opovrgnuti blagoslov koji je već izrekao sinu Jakovu. Jiftah nije mogao »povući natrag« riječi zavjeta koji je dao Bogu te poštedjeti život svoje kćeri (Suci 13,29-37).

Za Izraelca »riječ« je imala dinamičko, kreativno i dianoetičko značenje, tj. »riječ« je bila shvaćena kao neka pokretalačka snaga, stvoriteljska sila i ujedno sredstvo prenošenja misli. Moć »riječi« krije se u moći osobe. Kad osoba govori, očituje se prema vani oslobađajući svoju duševnu (psihičku) energiju. Čovjek preko izgovorene »riječi« drugome prenosi dio samoga sebe. Riječ, odnosno govor dio je čovjeka, u njoj je skrivena njegova osobnost, njegova duša. Po izgovorenoj riječi prepoznavamo čovjeka sugovornika, premda ga očima ne vidimo. U izgovorenoj riječi ima nešto tajanstveno što je s čovjekovom dušom intimno povezano. Kad je ljudska riječ obdarena takvom silom i moću, kakvom li je tek silom i snagom obdarena Božja riječ, pa zato Psalmist kliče: »Jahvinom su riječju nebesa sazdana i dahom usta njegovih sva vojska njihova« (Ps 33,6), a pisac biblijskog izvještaja o stvaranju pripisuje Božje stvaranje svijeta i čovječanstva sili i snazi Božje riječi: »I reče Bog: Neka bude svjetlost! I bi svjetlost« (Post 1,3).

U grčkom prijevodu hebrejski *dabar* prevodi se riječju λογος, a on u grčkih filozofa poprima filozofsko značenje, što će uvelike pomoći novozavjetnom produbljivanju značenja te riječi i izrazom λογος nazvati osobu koja proizlazi iz Boga i ulazi u naš svijet da ponazoči Boga i njega ljudima otkrije, objavi: »U početku

²⁸ Etimologija riječi »dabar« nije posve jasna. Korijen te riječi pojavljuje se i u riječi »debir« koja znači unutarnjost svetišta Salomonova hrama, Svetište nad Svetištem, i u riječi »midbar« što znači pustinja. Općenito se smatra da je osnovno značenje te riječi *ono što je pozadi, pozadina*: »debir« je stražnja soba, odnosno zadnja u nizu drugih prostorija, »midbar« znači zemlju koja se nalazi *pozadi* grada Jeruzalema (Zagorje, Hinterland). U arapskom »dubr« znači leđa, a kao glagol »dabara« znači biti u pozadini, biti pozadi. Riječ je, prema tomu, nešto što je duboko, pozadi, u čovjekovoj memoriji. Usp. A. REBIĆ, *Središnje teme*, str. 68. Značenje pojedinih hebrejskih riječi vidi u R. AMERL, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, KS, Zagreb, 1997.

bijaše Riječ ... I Riječ tijelom postade i nastani se među nama. I vidjesmo slavu njegovu – slavu koju ima kao Jedinorođenac od Oca – pun milosti i istine« (Iv 1,14). Božja objava o dostojanstvu ljudskog života izražena je pomoću »deset riječi« (hebr. 'esre *debarim*), odnosno »Deset zapovijedi« (Izl 20,1-21; Pnz 5,6-21)²⁹.

2. Riječ *torah*³⁰ koju obično prevodimo *zakon*, ima više drugih značenja. Ona zapravo prvotno znači uputa, upućivanje, pokazivanje puta, podučavanje, poduka, nauk, učenje, naredba, nalog, zakon, pravo, propis, upravljanje, načelo, vladanje, običaj, utanačenje, dogovor, raspored, svrstavanje, sporazum, nagodba ... Sve je to sadržano u Mojsijevu Zakonu, u *Mojsijevoj Tori*. Mojsijeva Tora, dakle, nije prvenstveno zakon ili odredba, nego nauk, podučavanje, uputa kako vjerovati i kako u skladu s vjerom živjeti. Odatle je jasno kako je prevoditi s hebrejskoga elegantan i osjetljiv posao.

Izraz *Torah* u starozavjetnom je hebrejskom jeziku pretežito religioznog značenja; ima teološko značenje, vezan je uz Boga i njegovu volju koju on ljudima objavljuje. Kad su prevoditelji Hebrejske Biblije na grčki jezik (Sedamdesetorica odnosno Septuaginta, 250.–150. pr. Kr. u Aleksandriji) uporabili za hebrejsku riječ *torah* grčku riječ *νομος*, što znači zakon, jako su suzili značenje hebrejske riječi. Tako su Božju *Objavu* pretvorili u *Zakon*. A dodali su hebrejskoj riječi *torah* ono što je tipično grčko i što u njoj nije sadržano: juridički pojam zakona. A taj se pak u hebrejskom većma izražava hebrejskim riječima *hōq* (mn. *huqqim*), *micvah*, *mišpat*.³¹ Torah židovima još danas znači objavljeni smjerkaz sveukupnog religioznog i profanog, tj. društvenog života.

²⁹ O tome A. REBIĆ, *Središnje teme*, str. 67-69.

³⁰ Riječ *torah* pojavljuje se u Hebrejskoj Bibliji 220 puta (najčešće u Pnz). Dolazi od glagola »jarah« i znači pokazati nekome put, ukazati na nešto, izložiti nešto, podučavati, učiti; kao particip u hifilu »moreh« znači: učitelj, voditelj, ali i strijelac, jer glagol *jarah* znači i *odapeti strijelu prema cilju* (usp. 1 Sam 31,3).

³¹ Riječ, odnosno imenica *hōq* dolazi od glagola *hqq* a znači uklesati, isklesati, upisati, urezati, zacrtati, te znači i pisati i narediti. Imenica *hōq* se odnosi na zakon koji je urezan, upisan na pločice. Riječ *hōq* zapravo je terminus technicus za *zakon* i *zapovijed*. Imenica *micvah* dolazi od glagola *cavvah* što znači zapovijedati, naređivati, odnosi se na zapovijed u najširem smislu riječi, i onu koju izdaje zemaljski vladar i onu koju objavljuje Bog. Riječ *mišpat* je pak ono što je dosuđeno, određeno nekom uredbom: sud, pravica i ono što treba činiti da bi čovjek bio pravičan (*caddiq*), Bogu sličan koji je uosobljena pravednost. Usp. A. REBIĆ, *Središnje teme*, str. 130; G. LIEDKE, *hqq*, u: Jenni-Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, sv. I, str. 626-633; J. VAN DER PLOEG, *Studies in Hebrew Law*, u: Catholic Biblical Quarterly 12(1950) str. 250-252; H. CAZELLES, *Le sens religieux de la Loi*, u: Populus Dei, sv. I, Israel, Rim, 1966., str. 179ss.

3. Uzmimo još dvije-tri riječi. Vrlo su poznate i teološki bremenite riječi *hesed* i *emet*. One se vrlo često pojavljuju u Hebrejskoj Bibliji i imaju vrlo velik obzor značenja. *Hesed*³² (חסד) znači ljubav, dobrota, prijaznost, dobrohotnost, dobra volja, dobro djelo, (blago)naklonost, saveznička ljubav, milost, milosrđe, sažaljenje, ljupkost, dražest, učtivost, pobožnost, ljepota ... *Hesed* nije samo neka ideja, nego nužno uključuje djela. Drži čovjeka na životu, oblikuje mu život, obogaćuje ga. To je zalaganje za život, za bližnjega, osobito za onoga koji je u nevolji. To je odnos prijateljstva, dokaz odanosti, vjernosti, poštovanja. Upućuje na suodnos osoba, zajedništvo, tiče se međuljudskih odnosa. U Hebrejskoj Bibliji izraz ima izrazito teološko značenje. Označuje Božju ljubav, pomoć, spasenje, život, pravo i pravicu, otkupljenje, slavu, čudesa, i to pretežito u Psalmima. Zato se čovjek *heseda* odnosno ljubavi Božje rado spominje, o njem pjeva, razmišlja dan i noć, nad njim se raduje, naviješta drugima³³ ... »Jahve! Bog milosrdan i milostiv, spor na srdžbu, bogat ljubavlju i vjernošću, iskazuje milost tisućama, podnosi opačinu, grijeh i prisjestup ...« (Izl 34,6; usp. i Jr 33,11).

4. Riječ *'emet* (hebr. אמת) dolazi od glagola *'aman* što znači biti čvrst, čvrsto stajati. Od istog je korijena i liturgijski usklik »amen« što znači tako neka bude, neka čvrsto stoji! U Hebrejskoj Bibliji pojavljuje se riječ *'emet* 126 puta i to najčešće u Psalmima. Znači: čvrstoća, pouzdanost, zajamčenost; trajnost, stalnost, nepokolebljivost; vjernost; istina. Izraz *'emet* znači u Hebrejskoj Bibliji i *istina*, tj. ono što je čvrsto i stalno. U semitskom mentalitetu istina je ono što je čvrsto, stalno i trajno, a laž nešto nestalno, nesigurno, promjenljivo³⁴. Istina se temelji u Bogu, Bog joj je čvrsto stanište. U grčkoj i skolastičkoj filozofiji istina je, naprotiv, iskaz koji je u skladu sa stvarnošću, istina je i sama stvarnost koja se otkriva, jasna je i očita duhu (grč. ἀλήθεια). U hebrejskom je od istog korijena i *'emunah* (אמונה) što znači vjera, povjerenje. Prema tome u hebrejskom duhu vjera je čovjekov čin kojim se posve prepušta drugoj osobi, u ovom slučaju, Bogu; u nj polaže sve svoje pouzdanje, njemu se povjerava, na njemu temelji svoj život, jer

³² Riječ *hesed* pojavljuje se u Hebrejskoj Bibliji 245 puta, od toga preko polovice u Psalmima: 127 puta. Od riječi *hesed* dolazi i *hasidi* (hasidizam), naziv za vjersku sljedbu pobožnih Židova, nastalu u Europi u XVIII. st. Začetnik joj je Ba'al Šem Tov. Usp. A. Rebić (urednik), *Opći religijski leksikon*, Zagreb, 2002., natuknica *hasidi*, *hasidizam*.

³³ Usp. Ps 31,8; 63,4; 85,8.10; 89,2; 101,1; 106,7; 107, 8.15.21.31; 130,7.

³⁴ U židovskoj tradiciji hebrejski je alfabet uspoređen sa životom. Kabalisti su uvelike razmišljali o slovima. Primjerice o slovima hebrejske riječi »šeqer« (שקר) što znači laž. Slova riječi »šeqer« spadaju među posljednja slova u hebrejskom alfabetu što znači da je laž kratkog vijeka, i da stoji na slabim nogama. U Talmudu piše da čovjek ne može dugo lagati, prije ili kasnije laž se razotkriva. U laži su kratke noge, veli hrvatska poslovice. Međutim, slova riječi *'emet* (אמת) nalaze se duž cijelog alfabeta, njegova su okosnica: א (alef) na početku (prvo slovo), מ (mem) u sredini, a ת (tau) na kraju (zadnje slovo). Istina je trajna, vječna, njezina su slova razasuta po cijelom alfabetu i stoje na čvrstim nogama.

Bog mu je čvrsto uporište na kojem može stajati i biti siguran da neće potonuti u ponor (ništavilo). Odatle, Bog je *istina*. Biblijski tekstovi često govore o Božjem povjerenju, vjernosti, istini. Bog je istinit, vjeran, pun povjerenja prema ljudima, prema zajednici svoga naroda. On je veličanstven u svojim djelima. *Hesed* i '*emet* (חסד וְאֵמֶת) su Božje djelo: »Djela ruku njegovih *vjernost* su i *pravednost*, stalne su sve naredbe njegove, utvrđene za sva vremena, do vijeka, sazdate na *istini* i *pravdi* (Ps 111,7-8)³⁵. *Hesed* i '*emet* označuju i savkoliki odnos između Boga i čovjeka.

5. Hebrejska riječ *šem* (שֵׁם) znači ime, naziv, glas, glasina, govorkanje, slava, ugled, glasovitost; znak, obilježje, simbol, uspomena, spomen, spomenik³⁶, molbenica, podnesak. U hebrejskom ime nije samo neki konvencionalni znak, nego nosi u sebi obilježje osobe koja ime nosi, izražava bit i narav osobe ili stvari, izražava ulogu što je neko biće ima. »Ime« se u Bibliji rabi u kontekstu gdje suvremeni jezici upotrebljavaju pojam »bit«, »osoba« ili »vlastito ja«, »vlastita narav«. Ne imati imena značilo je za stare ne postojati, ili izbrisati nečije ime značilo je isključiti ga iz zajedništva, predati ga na milost i nemilost neprijatelju, uništiti ga. Dati nekome ime znači poznavati ga u dušu, biti njegov roditelj, začetnik, tvorac i vladati nad njime. Davanje imena čin je moći i utvrđivanje vlastništva ili nekog drugog oblika nadzora. Bog dovršuje stvaranje svijeta i čovječanstva dajući imena stvorenjima što znači da im je On tvorac i da ih u dušu poznaje i nad njima vlada; vlada nad danom, noću, nebom, zemljom, morem (Post 1,3-10). Čovjeku kojega je stvorio nalaže da nadjene ime životinjama koje pred njega dovodi (Post 2,20), što znači da čovjek nad tim životinjama vlada, njima se koristi, one su njegovo vlasništvo. Promijeniti ime znači promijeniti bit, narav, stanje, životnu situaciju, započeti novi način življenja (primjeri u Bibliji: Abram → Abraham, Saraja → Sara, Jakob → Izrael, kralj Uzija → Azarja)³⁷.

Ime je u Hebreja često povezano sa sudbinom, odnosno s određenom ulogom neke osobe. Tako je već u imenu *Abraham* predoznačena njegova uloga »otac mnogih naroda« (Post 17,5), *Jakob* svojim imenom označuje da je »nadmjestio« Ezava uzevši mu pravo prvorođenstva (Pst 27,36), a poslije borbe s Bogom dobiva novo ime *Izrael* što znači ili »onaj koji je vidio Boga ili »onaj koji se s Bogom borio« i pobijedio (Post 32,29). Po tom drugom Jakovljevu ime-

³⁵ Usp. još Ps 25,5-10; 40,11.12; 57,11; 86,15; 89,15; 91,4; 108,5; 115,1; 117,2; 138,2;146,6; Izl 34,6.

³⁶ Usp. R. AMERL, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, str. 301-302. Hebr. »Jad va-šem« (doslovno »ruka i ime«) znači spomenik, memorijalni spomenik Jad vašem u Jeruzalemu.

³⁷ Odatle je i u kršćanskih redovnika običaj da mijenjaju ime prilikom stupanja u redovničku zajednicu, ili mijenjanje imena u rimskih biskupa Karol Wojtyła → papa Ivan Pavao II. (isto tako ime mijenjaju i patrijarsi u istočnih kršćanskih crkava), davanje imena na krštenju treba shvatiti u tom istom značenju, pa i davanje imena na svetoj potvrđi.

nu njegovi sinovi, narod koji je od njega potekao zove se Izrael. Neke temeljne crte povijesti izraelskoga naroda u Starome zavjetu predoznačene su u povijesti Abrahama i u povijesti Jakova odnosno Izraela. Odatle imena imaju veliku važnost za povijest izraelskoga naroda. Ime rodozačetnika jednog naroda interpretira povijest tog naroda.

Budući da izgovarati ime neke osobe znači na neki način imati vlast nad njome (Post 2,19s), bilo je strogo zabranjeno židovima izgovarati Božje ime »Jahve«. Umjesto tog imena rabili su druge izraze kao »nebo« (Šamajim), »Gospodin« (Adonaj) ili »Ime« (Šem). »Ime« bilo je zamjensko ime za Boga, zapravo to je sam Bog³⁸. Ime, stoga, pobožnici Staroga zavjeta ljube (Ps 5,12), hvale (Ps 7,18), posvećuju (Iz 29,23)³⁹. I novozavjetni Božji narod moli. »Oče naš koji jesi na nebesima sveti se Ime tvoje!« Tom molitvom narod Božji želi i moli da se Bog (»Nebesnik«) vazda slavi, hvali, posvećuje i ljubi.

6. Uzmimo barem još jednu riječ: *šalom* (שלום). Ova je riječ vrlo poznata, često se rabi i izvan hebrejskog govornog jezika kao pozdrav. Imenica *šalom* izvedena je iz glagola *šalam* što znači biti čitav, cio, potpun, zdrav, siguran, miran, prijateljski raspoložen, miroljubiv, neratoboran. Kao imenica *šalom* znači: zdravlje, dobrobit, sreća, utjeha, okrepa, ugodnost, uspjeh, spasenje, oslobođenje, otkupljenje, mir, sigurnost, spokojnost, smirenost, tišina. Kad tu riječ prevodimo hrvatskom riječju »mir«, zapravo smo joj jako suzili značenje. No, mi nemamo takvu riječ kao što je *šalom*, kojom bismo obuhvatili sva značenja koja ona sadrži u hebrejskom.

Hebreji iščitavaju iz pojedinih riječi mnoga značenja i kao da se time zabavljaju. To su naučili od kabalista. Irit Slomka-Saguy⁴⁰ na ovaj način razglaba riječ »šalom«. Što je mir? Kad sam u miru sa samim sobom? Kada sam u miru s drugima? Kad Izraelac pozdravlja svoga druga, pita ga odmah: »Mah šlomka?« što doslovno znači »Kako je tvoj mir?« Mir s drugima dolazi po miru s nama samima. A do tog se mira dolazi pomirenjem (hebr. *hašlamah*, od glagola »šalam« u hifilu: stvarati mir, pomiriti se, obaviti, dovršiti), tj. usavršiti sve ono što je u nama još nesavršeno. Naše nesavršenosti i naši nedostaci nam smetaju, uznemiruju nas u nama samima i čine nas nepodnosivima (netoleratnima) prema drugima oko nas. Mi ne možemo podnijeti svoje pogriješke u drugima, jer u njima vidimo sebe kao u ogledalu. Zato rasprave, svađe, uvredljive riječi i napetosti: *ne-mir*. Da bismo postigli mir, trebamo ispitati svoju savjest, prepoznati svoje slabosti i njih sebi sami priznati. Da bismo se pomirili sa samima sobom, trebamo poduzeti sljedeći

³⁸ Kad danas Izraelac ili Židov veli »Baruh ha-Šem«, on zapravo veli »Hvala Bogu« (doslovno »Bilo Ime blagoslovljeno«).

³⁹ Usp. A. REBIĆ, *Središnje teme*, str. 30-32.

⁴⁰ Usp. Irit SLOMKA-SAGUY, *L'Hebreu*, str. 113-115.

korak, tj. nadvladati svoje pogrješke, dobiti ih pod svoju vlast, vladati nad njima: odatle *mašal* (משל: vladati) znači vladati. Vladati možemo samo nad onime što spoznajemo i priznajemo. Trebamo prepoznati svoje pogrješke, suosjećati sa samima sobom, sebi samima znati oprostiti. Ratovati protiv svojih vlastitih pogrješaka ne služi ničemu, jer »rat« na tom području ne donosi »mir«.

Pomireni sa svojim pogrješkama, približujemo se ljudskoj savršenosti, »šlemuti« (שלמות), koja uključuje u svoj pojam naše nesavršenosti. Ni jedno se naime ljudsko biće ne rađa *savršenim*, *mušlam* (מושלם: savršen). Svako ljudsko biće ima sposobnost da se kroz život usavršuje, da se nadopunjuje (hebr. glagol *šalam*). To nam omogućuje stalno pomirivanje s drugima, stalno učenje, jedni od drugih stalno učimo, što je opet moguće samo ako živimo jedni s drugima u miru.

Jednom pomireni sa samima sobom, s drugima, s Bogom, možemo sve *postići*, *zaraditi*, *šillem* (hebr. שלם: piel od glagola »šalam«), tj. *isplatiti*⁴¹ sve svoje dugove. Doista, da bismo postigli savršeni mir, moramo mnogo toga »isplatiti«. Mir treba htjeti, željeti, tražiti, za nj platiti visoku cijenu trpljenjima, bolima koja osjećamo dok mira nemamo.

Mir je na hebrejskom, שלם, sastavljen od tri slova, od kojih prvo slovo *v* simbolizira *vatru*, treće slovo *n* *vodu*, a srednje slovo *l* simbolizira *srce*, mjesto i sredstvo spoznaje i razumijevanja⁴². Najveći je mir onaj koji pomiruje suprotne stvari, rekao je Rabi Nahman Braclavski (1772.–1811.)⁴³. U riječi *šalom* mir, voda i oganj, vječni neprijatelji, uspijevaju prebivati zajedno (kohabitacija!) zahvaljujući slovu lamedu *l*, simbolu srca, razumijevanju i shvaćanju, čudesnom mostu između najpodjeljenijih stvarnosti.

Na kraju želim raščlaniti semantičko značenje glagol *jada'*, ידע, koji se u Bibliji, pa i u svakidašnjem govoru u Izraelu, vrlo često rabi⁴⁴. Njegova se značenja šire u dijapazonu od *znati*, *spoznati*, *razumjeti*, *razabrati*, *razlučiti* (intelektualni čin) do *ljubiti*, *biti vjeran*, *biti s nekim intiman*, *intimno općiti sa svojom ženom* i *začeti dijete*, *radati*, *dati život* (egzistencijalno, životvorno značenje)⁴⁵.

⁴¹ U suvremenom hebrejskom glagol »lešallem« (לשלם) znači platiti račun.

⁴² Hebrejski (biblijski) čovjek razumije, shvaća *srcem*.

⁴³ Vidi podatke o njemu u A. Rebić (glavni urednik), *Opći religijski leksikon*.

⁴⁴ Stariji oblik ידע (wada') ima neku vezu s našim hrvatskokajkavskim *vedati* u značenju *znati* i sa sanskrtskim *vede*, znanje, nauk. Izvršna analiza glagola *jada'* vidi G. J. Botterweck, *jada'* u G. J. BOTTERWECK – H. RIGREEN, *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, sv. 3, Stuttgart, 1992., str. 479–512.

⁴⁵ Kroz sedam glagolskih oblika ima još i sljedeća značenja: biti shvaćen, spoznat (Ni), dubinski poznavati (Pi), biti spoznat, biti prislan s nekim (Pu), otkriti, objaviti, obznaniti, obavijestiti (Hif), dati se prepoznati, objaviti se (Hitp), kao imenica znači znanje (יטה), znanje (יטע i aram. מנדא, manda'). R. AMERL, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, str. 99.

Glagol *jada'* (znati) u Bibliji se često pojavljuje u značenju rađati, davati život. Tako u Post 2, 9: »drvo života« (hebr. *'ec hahajjim*) epegezegetski se tumači kao »drvo spoznanja dobra i zla« (hebr. *'ec hada'at tob wara'*). Tumači Biblije vide u tome dva drveteta koja je Bog zasadio u sredini Edenskog vrta. Međutim, vjerojatnije je da se ovdje radi samo o jednom drvetu, »drvetu života«⁴⁶ (sveto drvo preuzeto iz kanaanskog kulta plodnosti) što je redaktor protumačio kao »drvo spoznanja (odnosno *rađanja*) dobra i zla«⁴⁷. To je jasno ako znamo da je to drvo preuzeto iz kanaanskog kulta plodnosti koji se obavljao pod »svakim drvetom« u čast bogu Baalu. O tome u Bibliji ima mnogo podataka (osobito u Knjigama Samuelovoj i Kraljeva). U Post 4,1 biblijski pisac za prvog čovjeka veli da je »spoznao svoju ženu Havvu i ona je začela i rodila Kajina ...« (hebr. *Veha'adam jada' 'et-havvah 'išto watahar wateled Qajin*). Čovjek je »spoznao« svoju ženu u značenju spolnog bračnog čina. Kada Bog proroku Jeremiji kojega zove u proroke veli »Prije nego što te oblikovah u majčinoj utrobi, ja te *znadoh* (hebr. *jada'ti*); prije nego što iz krila majčina izađe, ja te *posvetih*, za proroka svim narodima *postavih te*« (Jr 1,5), daje mu na znanje da ga je »ljubio« i za se »izabrao« i prije nego se rodio. Tako, prevoditelj Biblije mora pažljivo voditi računa o kakvu se značenju pojedine hebrejske riječi radi. Dijapazon je značenja vrlo širok. Takvih primjera ima u Bibliji izvanredno mnogo.

Ovaj će prikaz kao sinteza biti osobito koristan onima koji su učili hebrejski jezik. Iz ovog napisa će moći zaključiti kako je važno učiti i naučiti hebrejski jezik da bi se moglo ući u tajanstveni svijet Biblije. Kao i svaki drugi jezik, hebrejski je jezik sredstvo spoznavanja i interpretiranja misli.

Summary

THE CHARACTERISTICS OF BIBLICAL HEBREW IN RELATION TO COGNITION AND INTERPRETATION

Hebrew is one of the oldest languages in the world that is still spoken today. In fact, it is the language spoken by the Phoenicians and Canaanites back in 4000 B.C. The Hebrews adopted the language from the Canaanites. It belongs to the Semitic group of lan-

⁴⁶ »Drvo života« poznato je i iz izvanbiblijske književnosti, npr. iz epa o Gilgamešu, XI, 266-295.

⁴⁷ A. REBIĆ, *Stvaranje svijeta i čovjeka*. Egzegeza i biblijska teologija Post 1–3, Zagreb, 1966., str. 115-117. *Dobro i zlo* (merizam) skrajnji su termini jedne te iste stvarnosti, te označuju cjelinu stvarnosti. Merizame je opće poznata književna figura hebrejskog jezika: *dan i noć* označuju cjelinu vremena, *sjedanje i ustajanje* cjelinu ljudskog djelovanja (usp. Post 19,3 i 139,2).

languages, covering the territory from the Persian Gulf to North-Eastern Africa. Hebrew like other Semitic languages had its own script called the Aramaic square script, still in use by the Hebrews. Hebrew is read from right to left, while only consonants are written without vowels. Nearly all the words have three consonants (root), which like 'raw material', with the addition of prefixes, suffixes and changeable vowels, allow for the formation of new words. In this way, an innumerable number of unique words with new meanings are formed.

Hebrew is particular as a communicative and interpretative in comparison with other languages. Thoughts and speech are expressed in very unique ways that do recognize neither abstraction nor speculation. Hebrew does not possess abstract concepts and therefore accepts only real facts and individual details. It is different from the Greek way of thinking in that it does not articulate discourse or syllogistic thoughts. Instead of thinking and expressing oneself philosophically, Hebrew is dominated by mythological reflection and verbal communication.

In the context of interpretation it is necessary to mention etymology. When the Bible describes a historical event for which no details are available, it is done so with the assistance of present events which are transposed back into history, and it is in these events that the causes (in Greek: *aithia*) of the present situation are identified. We come across these kinds of etymologies especially in the story of creation and in the original state of man or more aptly, in original sin (typical example found in Gen 3:14-19). The sin of first man is described in elements taken from the Canaanite cult of fertility (the snake, the holy tree). In this way, history becomes completely in the service of theology, and hence Biblical history is rightly described as a history of salvation. History is a revealing (revelation) and interpretation of God's magnificent works.

In Hebrew Biblical literature we rarely find synthesis. This is also a reflection of the Hebrew manner of expression or what is called the syntax of the Hebrew language. Just as a sentence in Hebrew is linearly formed with the aid of »i«, and with no subordinate clauses expressed with the help of subordinate conjunctions, so too is narration in the Bible simply a continuous recital of events. The reader is led to draw his own synthesis.

The verb in the Hebrew language in relation to cognition and interpretation has a unique role. It has seven forms (or conjugations) through which action can be expressed, but strictly speaking, it does not possess definite time: past tense (perfect, imperfect, aorist), present tense (present) and future tense (future). Hebrew has only perfect and imperfect accounting for completed (perfect) and incomplete actions (imperfect). The tense of the action is defined by contextual and situation, or by the so-called *vav conversivum*. This also depends on a particular understanding of history: past tense is interpreted as present tense, while future tense is expressed as past and present tense (prophecy).

Semantics or the meaning of distinct words, has in this respect a special meaning. In this exposition I use some particularly theological expressions used such as: *dabar* (word), *shem* (name), *Torah* (the Law or Teaching), *hesed* (love), *'emet* (istina), *shalom* (peace) and *jada* (to know).

Key words: *Hebrew language, Hebrew morphology, Hebrew nouns, Hebrew verbs, Hebrew perfect, Hebrew imperfect, Hebrew syntax, dabar, shem, Torah, hesed, 'emet, shalom, jada*'.